

ТЕМА 2. Якість засобів дослідження. (Це тема для обговорення на лекційному занятті).

Важливо обговорити з 1 питання:

- **Які документи відносяться до інструментарію соціологічного дослідження.**
- **Які вимоги щодо цих документів студенти пам'ятають. (наприклад вимоги щодо складання анкети соціологічного дослідження).**

Щодо 2 питання:

- **Студенти повинні згадати від чого залежить якість первинної соціологічної інформації.**
- **Що може вплинути на якість вторинної соціологічної інформації.**

1. Інструментарій соціологічного дослідження.

2. Первинна та вторинна соціологічна інформація.

1. Інструментарій соціологічного дослідження (від лат. instrumentum - знаряддя) - методичні документи й технічні прийоми для здійснення дослідження й розв'язання його окремих завдань. До інструментарію соціологічного дослідження належать: а) інструменти збирання інформації (анкети, бланки, протоколи, картки та інші); б) засоби первинної обробки даних (кодувальні аркуші, підсумкові таблиці та інші); в) інструкції, пам'ятки, класифікатори для виконавців; г) засоби машинної обробки даних; д) засоби ілюстрування результатів кількісної обробки даних (графіки, гістограми, діаграми, таблиці та інші); е) технічні засоби реєстрації даних (магнітофон, відеокамера, фотоапарат та інші).

Інструментарій соціологічного дослідження має бути ретельно відпрацьований відповідно до програми дослідження, вимог застосовуваного методу та апробований під час пробного (пілотажного) дослідження.

2. Первинна та вторинна соціологічна інформація - типи емпіричного знання, що послідовно одержуються в соціологічному дослідженні за допомогою методів збору та обробки даних. Первинна інформація (первинні дані) відображає тільки той стан об'єкта, що має місце в певній емпіричній ситуації. Вона фіксує одиничні спостереження, висловлювання, оцінки, а тому має неузгаальнений, імовірнісний характер. Саме тому головне завдання емпіричного дослідження полягає в науковому обґрунтуванні його результатів та самого процесу збору й аналізу вихідної інформації. Насамперед у вихідних даних, що в соціологічному дослідженні мають переважно суб'єктивний характер (вербальні оцінки), виділяють такий зміст, що є не залежним від суб'єктивних поглядів авторів. Для цього досліднику необхідно мати достатньо репрезентативний масив первинних даних - первинну інформацію. Особливістю цього типу інформації є те, що вона одержана у формі, непридатній для безпосереднього наук, вжитку.

Досліднику потрібно перетворити її у більш організоване й обґрунтоване емпіричне знання шляхом максимально можливого звільнення змісту від окремого, суб'єктивного та випадкового. Знаряддям такого "перетворювання" виступають статистичні та інші індуктивні методи обробки та аналізу.

У результаті статистичної обробки первинної інформації одержують певні узагальнені показники: середні величини, варіації, дисперсії, моду, медіану тощо. Вони мають найчастіше статус статистичного резюме і відображають певні зв'язки, тенденції, емпіричні залежності. "Ущільнену" таким чином інформацію називають вторинною. Вторинною називають також таку інформацію, що одержана з інших джерел, з іншою метою, іншими дослідниками, але придатна для використання в даному дослідженні або як доказ правильності чи сумнівності його окремих висновків.. Будь-яке емпіричне узагальнення (вторинна інформація) є основою теоретичного знання і забезпечує йому (в ідеалі) статус вірогідності, оскільки виключає різні випадкові і суб'єктивні відхилення, невід'ємні у первинній інформації. Ймовірність її істинності може наближатися до одиниці, а тому вона використовується як факти описової теорії.

Вторинна інформація може використовуватися також для верифікації теорії, емпіричної інтерпретації дедуктивних теоретичних висновків. Підставою для цього є те, що, по-перше, ця інформація описує і певною мірою пояснює об'єкт у цілому, а не окремі його сторони; по-друге, вона відносно вільна від помилок дослідження; по-третє, вона ґрунтується на безпосередніх (первинних) даних, ступінь надійності яких досліднику вже відомий. Завдяки цим її якостям одержанням вторинної інформації соціологічне дослідження часто завершується, особливо коли воно має прикладну спрямованість. Проте в пошуковому науковому дослідженні, спрямованому на нове знання, вторинна інформація розглядається лише як надійна основа пояснювальної соціологічної теорії.

ТЕМА 3. Помилки в соціологічному дослідженні.

- 1. ПОНЯТТЯ ПОМИЛКИ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ**
- 2. ДЖЕРЕЛА ПОМИЛОК В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ**
- 3. ВИПАДКОВІ Й СИСТЕМАТИЧНІ ПОМИЛКИ**

1. Поняття помилки в соціологічному дослідженні.

Помилки - вид інформації, неадекватної об'єктові відображення, відхилення в передачі його змісту. Помилки є невід'ємною частиною будь-якого дослідження, адже їх неможливо уникнути повністю. Помилки просто потрібно враховувати як безспірний факт того, що всяке отримання певної кількості інформації завжди супроводжується деяким приростом її невизначеності. Помилка у дослідженні може бути виражена кількісно,

наприклад, як різниця при вимірюваннях однієї і тієї ж величини, що має відомий зміст. У соціологічних дослідженнях іноді виникають такі відхилення, коли до їх визначення неможливо застосувати клас, розуміння ймовірності помилки ("принцип Бриллюена"). Тоді помилки означають таку неадекватність інформації об'єктові, яка причинно обумовлена багатьма обставинами. А тому в соціології поняття помилки витлумачується ширше, ніж у теорії інформації, де помилка також розглядається як відмінність між результатом дії системи із зворотним зв'язком і справжнім змістом об'єкта дослідження. Соціальна ситуація складається під впливом множини чинників, у тому числі й латентного характеру, які не завжди піддаються врахуванню, але можуть бути джерелом помилок. Тому при визначенні помилок соціологи не обмежуються застосуванням точних статистичних методів та процедур, кількісних прийомів контролю та перевірки, а нерідко звертаються також до звичайного здорового глузду, логічного розмірковування та попереднього досвіду, до простих зіставлень за аналогією тощо.

2. Джерела помилок у соціологічному дослідженні можуть бути дуже різними, проте багато в чому вони мають спільні причини, що дає змогу їх класифікувати і враховувати. Вони можуть, наприклад, полягати у неповноті охоплення одиниць спостереження, які підлягають реєстрації, у пропуску або нечіткості запису, неточностях кодування або підрахунку тощо. Такі помилки виникають звичайно ненавмисно, через брак кваліфікації, неуважність в роботі тощо. Неточності, неправильності в даних, одержаних під час збору і обробки первинної інформації, прийнято називати помилками спостереження. Їх поділяють на два типи: помилки реєстрації та помилки репрезентативності. Помилки реєстрації виникають як наслідок неправильного встановлення фактів у процесі спостереження або неточного їх запису. В результаті неминуче розходження між значеннями показника, встановленого під час спостереження, і справжнім його значенням.

3. Помилки бувають випадковими та систематичними.

Випадкових помилок можна припуститися, заповнюючи якісь документи (описки), вимірюючи певні показники, роблячи підрахунки тощо. Вони обумовлюються значною кількістю таких чинників, дія яких вельми незначна та малопримітна, від чого їх неможливо повністю врахувати чи виділити окремо. Але випадкову помилку треба розглядати як сумарний ефект дії таких чинників. Випадкових помилок неможливо уникнути, від них неможливо звільнитись, їх неможливо усунути чи врахувати повністю при будь-якому вимірюванні та обробці даних. Проте за допомогою методів, що спираються на теорію ймовірності, можна врахувати їх вплив на оцінку справжнього значення досліджуваної соціальної змінної, що, зрештою, дає змогу визначити це її значення зі значно меншою помилкою, ніж у випадку окремих вимірювань. Випадкові помилки можуть бути спрямовані як у бік применшення, так і в бік перебільшення справжнього значення вимірюваної змінної. При описуванні масових явищ вони великої небезпеки не

становлять, адже в узагальнених показниках усереднення значення змінної це значною мірою досягається.

Систематичні помилки обумовлені досить певними причинами: неправильним вибором методу збору чи обробки первинних даних, неточністю інструмента, постійним впливом деяких зовнішніх чинників у дослідженні тощо. Наприклад, якщо при збиранні первинної інформації має місце похибка рівномірності вимірювальної шкали, то зафіксовані показники будуть зміщені на певну постійну величину, що виражатиме систематичну помилку. Зважаючи на те що причини, які викликають систематичні помилки, в більшості випадків можна визначити, то ці помилки в принципі можна врахувати й усунути. Виявлення та виключення систематичних помилок вимагає спеціальних досліджень - зміни методу дослідження, вимірювання однієї і тієї ж величини різними методами, введення відповідних поправних коефіцієнтів до одержаних даних, порівняння останніх з результатами аналогічних досліджень тощо.

Помилки репрезентативності даних виникають у вибірковому дослідженні. Вони складаються з відхилених значень показників вибіркової сукупності від їх значень у генеральній сукупності. Ці помилки також бувають випадковими та систематичними. Випадкові помилки репрезентативності виникають при відборі одиниць, що вивчаються і є фактично невід'ємними у вибірковому дослідженні. Розмір випадкових помилок залежить від способу відбору одиниць спостереження (респондентів, документів), від міри коливання спостережуваної ознаки та від кількості одиниць, відібраних для дослідження. За допомогою методів математичної статистики такі помилки можна розрахувати та значною мірою передбачити у дослідженні.

Систематичні помилки репрезентативності даних також часто обумовлюються відбором одиниць спостереження. Такі помилки виникають переважно через невідповідний (неповний, неточний) список одиниць сукупності або неправильну процедуру оцінювання. Ці помилки за умови правильного відбору одиниць спостереження, не виникають або ж бувають мінімальними. Більш суттєве спотворення результатів дослідження є наслідком систематичних помилок, не пов'язаних з відбором. Головна причина їх полягає в тому, що у вибірці завжди залишається певна частка одиниць спостереження невивченою з об'єктивних та суб'єктивних причин. Суттєвими причинами спотворення результатів дослідження є також систематичні помилки вимірювання, обробки даних та їх аналізу.

Таким чином, результати соціологічного дослідження, вторинні дані, завжди супроводжуються тією чи іншою, більшою чи меншою помилкою. Однак визнання цього факту не означає, що з помилкою треба погодитися як з необхідністю. Навпаки, потрібно докласти максимум зусиль для їх ідентифікації та усунення. При цьому треба мати на увазі, що випадкові помилки підлягають стохастичним закономірностям і можуть бути оцінені. Що ж до систематичних помилок, які мають процедурно обумовлений характер, то вони можуть бути скориговані за допомогою відомих технічних

способів, поправних коефіцієнтів тощо. У зв'язку з цим використання матеріалів емпіричного соціологічного дослідження передбачає їх всебічну перевірку та контроль. Насамперед проводиться зовнішній контроль. При цьому перевіряється правильність оформлення документів, наявність та чіткість усіх необхідних записів, що передбачені програмою, планом та правилами дослідження, а також повнота матеріалів та охоплення всіх звітних одиниць спостереження.

Після зовнішнього контролю треба застосувати внутрішній - якісний та кількісний контроль. Якісний контроль - це контроль забезпечення всіх необхідних параметрів спостережуваних об'єктів у процесі дослідження. Він передбачає також зіставлення даних між собою або порівняння цих даних з одержаними з інших джерел. Такий аналіз допомагає також з'ясувати структурні зв'язки між одержаними фрагментарними даними і на цій основі відтворити дійсний стан досліджуваного процесу чи явища. Кількісний контроль полягає в розрахунковій перевірці підсумкових показників, що містяться у звітності або формулярах обстеження. Його мета - знайти та виправити помилки підрахунків, підтвердити правильність показників, які виводились один з одного.